

ADAM LITYŃSKI

 <https://orcid.org/0000-0003-0899-9130>

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

O góralach Kaukazu wybranych uwag kilka (1914—1924)

Nad rzekami Terek i Sundża stаницe kozackie zaczęły powstawać już za cara Iwana Groźnego; proces ten nasilił się w pierwszej połowie XVIII w. i trwał w ciągu następných dziesięcioleci. W 1567 r. u ujścia Sundży do rzeki Terek Iwan Groźny zbudował pierwszą na Kaukazie rosyjską twierdzę Terek. Katarzyna II proklamowała (1792) objęcie wszystkich ludów Kaukazu Północnego protektoratem rosyjskim, car Paweł I zaś ogłosił (1801) aneksję Gruzji i włączenie do Imperium, co w kilka miesięcy później potwierdził car Aleksander I, a co wywołało wojnę z Persją. W 1801 r. poddała się też pod rosyjski protektorat Megrelia, a w 1811 r. — Guria. W 1810 r. los sąsiadów podzieliła Inguszetia, a w trzy lata później do Imperium Rosyjskiego inkorporowano Dagestan. Jeszcze w 1735 r. zbudowano na pograniczu z Czeczenią, na lewym brzegu rzeki Terek, twierdzę Kizlar, natomiast w 1818 r. nad rzeką Sundża — twierdzę Groznaja. W 1810 r. Rosjanie zdobyli Abchazję z ważną twierdzą Suchum Kale (dziś Suchumi). W ten sposób Rosja wkroczyła bezpośrednio na Kaukaz i Zakaukazie¹.

Kaukaz stawał się kierunkiem rosyjskiej kolonizacji, a w sposób naturalny droga wiodła przez Kaukaz Północny. Na Zakaukaziu dwa narody — Gruzini i Ormianie — były chrześcijańskie, ale droga do nich wiodła przez Północny Kaukaz w większej części zislamizowany, islam zaś to religia zarówno Imperium Osmańskiego (w wersji sunnickiej), jak i Persji (w wersji szyickiej). Islam na Północnym Kaukazie stał się religią dominującą wśród tamtejszych ludów

¹ W. Morawski, S. Szawłowska: *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*. Warszawa 2006, s. 98.

najpóźniej właśnie wówczas, gdy Imperium Rosyjskie czyniło tam postępy kolonizatorskie, wkraczając w miejsce podupadłych sąsiedzkich imperiów islamskich. Rosyjska kolonizacja Północnego Kaukazu niosła z sobą upośledzenie ekonomiczne tamtejszych ludów, gdyż najlepsze ziemie w dolinach rzek coraz bardziej zasiedlali Kozacy, a także inni przybysze z Rosji. Ale chyba jeszcze bardziej dolegliwa była rosyjska kolonizacja z uwagi na drastyczne lekceważenie, wręcz pogardę okazywaną przez Rosjan miejscowym zwyczajom, zwłaszcza zaś zasadom i ideom wynikającym z islamu. Treści religijne przekształcały się w treści polityczne: nakaz prowadzenia nieustannej świętej wojny z niewiernymi to ideowa podstawa wojny z Rosjanami, którzy usiłowali zapanaować nad ludami Północnego Kaukazu przez łamanie ich plemiennych instytucji i zwyczajów. W 1785 r. pod wodzą szejka Mansura wybuchło i trwało dwa lata duże powstanie antyrosyjskie. Oprócz Rosji i Persji, był wszak na Kaukazie i Zakaukaziu jeszcze jeden ważny gracz: Imperium Osmańskie, któremu też nie mogło się podobać rosyjskie podporządkowanie Gruzji i terenów przyległych, do których Turcja rościła sobie pretensje.

Rosyjscy oficerowie, wróciwszy z zachodniej Europy po wojnach napoleońskich, jeszcze bardziej niż poprzednio uważali się za ludzi nowoczesnych, których misją na Kaukazie jest zaprowadzenie porządków na miarę czasów i na miarę Imperium Rosyjskiego, któremu służyli. Plemiennie-klanowy ustrój ludów wyznających rozmaite odmiany islamu, ludów żyjących w chanatach, mających swoje starodawne, niezrozumiałe dla Rosjan zwyczaje, z relikdami systemu niewolniczego², ze zbójnictwem jako zwykłym sposobem na życie, oficerowie rosyjscy uważali za stan nie do przyjęcia i dla zintegrowania Kaukazu z Imperium konieczny do zmiany. Chanaty z całą bezwzględnością zlikwidowano, ale wolne wspólnoty górali kaukaskich pozostały, ze swoimi zwyczajami, nieznoszące scentralizowanej władzy niewiernych; wolne wspólnoty górali rządziły się regułami demokracji wojskowej. To ci górale podejmowali nieustające wyprawy na osadników przybyłych z głębi Rosji i na kozackie stacje, urządzone dla obrony stanu posiadania Imperium. Rozpoczęła się w ten sposób wojna częściowo partyzancka, częściowo regularnymi siłami obu stron; wśród górali pojawiali się bowiem przywódcy, którzy umieli zgromadzić duże siły i skutecznie dowodzić nimi w trudnym dla Rosjan terenie. Wojna z niewiernymi trwała niemal pół wieku.

Nieustannie trwało osadnictwo przybyszów z Rosji i Kozaków; oddawano im najlepsze ziemie w dolinach, paląc ały, mordując, wysiedlając górali w góry i licząc, że głodem zostaną zmuszeni do uległości. Wzniesiono i stale rozbudowywano linię fortów wzdłuż rzeki Sundża; w dolinie między tymi

² S. Ciesielski podaje, że w 1867 r. w Czeczenii i Inguszetii 294 osoby były niewolnikami. S. Ciesielski: *Rosja—Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*. W: „Studia z dziejów Europy Wschodniej”. T. 2. Wrocław 2003, s. 86.

fortami a rzeką Terek osiedlono dużą liczbę Kozaków. Północny Kaukaz podzielony został na obwody: terski (Czeczenia i północny Dagestan), kubański oraz dagestański; niekiedy do Północnego Kaukazu zalicza się także gubernię stawropolską. Jednostką administracyjną o szczebel niższą od obwodu były naibstwa lub rejony (uczastki); naibstwami zarządzała miejscowa ludność, uczestkami zaś rosyjscy oficerowie. Odrębną jednostką administracyjną były ziemie terskiego wojska³ kozackiego⁴.

W końcu 1869 r. powołany został przez Petersburg cywilny urząd namiestnika Kaukazu, ale urząd ten oraz dowództwo Armią Kaukaską spoczywały w rękach tej samej osoby. W 1870 r. auł stał się jednostką administracyjną. W aułach ustanowiono zgromadzenie wszystkich dorosłych gospodarzy, które podejmowało decyzje o przyjęciu lub wydaleniu ze wspólnoty, użytkowaniu ziemi (obszczyzna⁵) i rozkładzie podatków oraz innych powinności.

Surowe represje nie powstrzymały buntów i zbrojnego oporu na Kaukazie Północnym. Chociaż miały one na ogół lokalny charakter, napięcie — zawsze bardzo duże — nadal rosło, bo też bynajmniej czas ran nie leczył, a generalnie polityka ostatnich Romanowych zmierzała w całym Imperium do ściślejszej integracji peryferii w wyniku likwidacji wszelkich przejawów odrębności. Najbar-

³ Kozacy w imperium carów mieli prawo tworzenia lokalnych samorządów. Przydzielone przez władzę i zasiedlone przez nich terytorium nosiło nazwę „wojska”, z dodatkiem przymiotnikowym pochodzącym od rejonu geograficznego. Słowo „wojsko” w tym rozumieniu oznaczało terytorium, jednostkę terytorialną i społeczność kozacką na tym obszarze. Do października/listopada 1917 r. w Rosji było trzynaście wojsk kozackich, a to: Kozacy dońscy, Kozacy kubańscy, Kozacy tereccy [terscy], Kozacy orenburscy, Kozacy zabajkalscy, Kozacy syberyjscy, Kozacy jenisejscy, Kozacy irkuckcy, Kozacy uralscy, Kozacy amurscy, Kozacy siemierieżeńscy, Kozacy astrachańscy, Kozacy ussuryjscy, a nadto istniał wyodrębniony jakucki pułk kozacki.

⁴ S. Ciesielski: *Rosja—Czeczenia...*, s. 83—84.

⁵ Polakom czytelnikowi należy wyjaśnić wspomniany termin „obszczyzna”. Wspólnota wiejska — obszczyzna (*сельская община*; *мир* — sielskaja obszczina; *mir*) istniała na terenach etnicznie rosyjskich (wielkoruskich) od czasów najdawniejszych, jej geneza jest nieznana. Chłopskie prawo do ziemi (po 1861 r. na ogół prawo własności) miała cała wspólnota i dopiero ona przeprowadzała podział ziemi **do użytkowania** między rodziny. Podział był co pewien czas (zwykle co 12 lat) przeprowadzany na nowo, na ogół z uwzględnieniem liczby członków rodziny. Bez zgody wspólnoty chłop nie mógł ani zbyć użytkowanego przez siebie nadziału, ani też opuścić gminy. We wspólnocie obowiązywała odpowiedzialność zbiorowa za uiszczanie wszelkich świadczeń, w tym podatków na rzecz państwa. W rezultacie chłop rosyjski nie był związany ze swoją działką w taki sposób, jak to było na zachód od ściślej Rosji. W 1906 r. rząd Stołypina przeprowadził reformę ułatwiającą chłopu wystąpienie z obszczyzny i wyodrębnienie jego działki w gospodarstwo indywidualne i własność prywatną. Do wybuchu pierwszej wojny reformę zrealizowano tylko na ok. 12% ogólnej powierzchni nadziałów z 1861 r. Reforma Stołypinowska, akcentując czynnik indywidualny jako bardziej nowoczesny, próbowała iść w kierunku przeciwnym niż to postulowały główne partie polityczne z eserowcami na czele, które akcentowały socjalizację ziemi z zachowaniem obszczyzny, zgodnie z tradycją rosyjską podkreślającą odmienną od Zachodu. Gdy rozpoczynała się wojna światowa, wieś rosyjska na ogół tkwiła w systemie obszczyzny.

dzień bolesną sprawą było faworyzowanie prawosławia i jednocześnie dyskryminacja islamu. Duża fala wystąpień antycarskich miała przede wszystkim miejsce w okresie rewolucji 1905 r.; były to wystąpienia chłopskie (m.in. zajmowano grunty będące w posiadaniu Kozaków), robotnicze (w ośrodkach wydobywania ropy naftowej), zamachy terrorystyczne. Długo też rosyjskie panowanie ograniczało się do umocnień wojskowych oraz wojskowo ochronianych głównych dróg.

Według jedyne go urzędowego spisu ludności Imperium Rosyjskiego (1897) liczba ludności Kaukazu wynosiła ok. 9 milionów; prawie połowę stanowili prawosławni, ok. 35% muzułmanie, a 12% — katolicy⁶.

Na Północnym Kaukazie po rewolucji (1917) w Piotrogradzie — tej lutowej, a tym bardziej tej październikowej — chaos zapanował skrajny; prawie nikt nad niczym nie panował. Na masowym wiecu w Grozynie (marzec 1917) powołana została rada delegatów robotniczych, żołnierskich i kozackich o większości mienszewicko-eserowskiej, a wkrótce potem zarówno Czeceńcy, jak też Ingusze powołali swoje rady narodowe. Dla obwodu terskiego, obejmującego Czeceń i Inguszetę, ustanowiony został Komitet Obywatelski podlegający Rządowi Tymczasowemu w Piotrogradzie, a nadto Rząd ten powoływał swoich komisarzy w miastach oraz jednostkach kozackich⁷. Na kongresie narodów Północnego Kaukazu we Władykaukazie (maj 1917) powołano Związek Zjednoczonych Górali Północnego Kaukazu i Dagestanu⁸; później (wrzesień 1917) przystąpiła doń jeszcze Abchazja i jej nazwę dodano do nazwy unii. Nowe państwo początkowo tworzone było w istocie na papierze. Równoległe trwały próby utworzenia monarchii islamskiej⁹. Paralelnie tworzone (porozumienie podpisano 20 października 1917 r.) Południowo-Wschodni Związek Wojsk Kozackich, Górali Kaukazu i Wolnych Ludów Stepów, obejmujący początkowo wojska kozackie dońskie, kubańskie, terskie i astrachańskie, a potem także uralskie i orenburskie, jak też obejmujący liberalne nurty narodowe Północnego Kaukazu i kałmucki¹⁰. Wspomniany Związek Górali przekształcił się (maj 1918) w Republikę Górską Północnego Kaukazu¹¹.

⁶ Ch. King: *Widmo wolności. Historia Kaukazu*. Tłum. A. Czwojdrak. Kraków 2010, s. 127.

⁷ Информационный канал — Чеченская республика, <http://army.lv/ru/istoriya-chechni/1235/2905> [dostęp: 12.03.2018 r.].

⁸ Używane są rozmaite nazwy: *Союз объединённых горцев Северного Кавказа и Дагестана*, *Союз горцев*, *Союз объединённых горцев*, *Союз горцев Кавказа*, *Союз объединённых горцев Кавказа*; oficjalna nazwa z 1917 r. to *Союз объединённых горцев Северного Кавказа и Дагестана*.

⁹ S. Ciesielski: *Rosja—Czeczenia...*, s. 113; por. też E. Januszewska: *Stosunki rosyjsko-czeceńskie na tle konfliktów zbrojnych i w narracjach uchodźców z Czeceńii*. „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2010, T. 1, s. 131.

¹⁰ S. Ciesielski: *Rosja—Czeczenia...*, s. 112.

¹¹ *Mountainous Republic of the Northern Caucasus*; *Республика Союза Горцев Северного Кавказа*; niektórzy piszą o *Związku Zjednoczonych Górali Północnego Kaukazu i Dagestanu*

Pracowano nad konstytucją tworzonego państwa. Obszar państwa miał obejmować obwody: terski, dagestański, rejon kabardo-bałkarski, ogółem ok. 260 tys. km²; rozważano przystąpienie Abchazji do unii, ale politycy tego kraju uznali, że leży on za daleko od centrum. Państwo miało być elementem składowym federacji rosyjskiej. Tymczasem przyszedł listopad 1917 r., a wkrótce (15/2 grudnia 1917 r.) rozejm bolszewickiej Rosji z państwami centralnymi i w końcu separatystyczny pokój brzeski, który na Kaukazie dawał Imperium Osmańskiemu wolną rękę¹². Wojujące jeszcze jesienią 1918 r. państwa centralne — Niemcy, Austro-Węgry oraz Imperium Osmańskie — uznały nową republikę, a Imperium Osmańskie nawet zawarło z nią układ sojuszniczy¹³. Zarówno Niemcy, jak i przede wszystkim Turcy wkroczyli na Kaukaz, a Imperium Osmańskie wykazywało nawet daleko idące apetyty terytorialne oraz panturkistyczne; wojska osmańskie wkroczyły do Baku i Dagestanu jeszcze we wrześniu 1918 r., tuż przed rozejmem w Mudros, który był w istocie ich kapitulacją.

W tym chaosie, nad którym nikt nie panował, miejscowa ludność górska przez dziesiątki lat upośledzana, spychana z żyznych dolin w nieurodzajne góry, ludność, której ziemię odbierano, dając ją zwłaszcza Kozakom strzegącym Imperium, szukała teraz odwetu; przystępowano do odbierania ziemi Kozakom i innym osadnikom z Rosji. Dochodziło do pogromów na ludności kozackiej. Na Zjeździe Ludów Tereku w maju 1918 r. zapadły decyzje o likwidacji niektórych stanic kozackich i przesiedleniu Kozaków, a jednocześnie zapowiedziano likwidację samorządu kozackiego. Zwłaszcza bolszewicki dekret o ziemi oraz obietnice dla biedoty wiejskiej budziły nadzieje, ośmielały, a przede wszystkim stwarzały poparcie dla bolszewików.

Jak wiadomo, sformowana nad Donem i na Północnym Kaukazie Armia Ochotnicza oraz kozacka Armia Dońska połączyły swoje siły i utworzyły Siły Zbrojne Południa Rosji (8 stycznia 1919 r.) z gen. Antonem Denikinem na czele. Armia Ochotnicza Denikina na Kubaniu, wspierana tamtejszymi Kozakami, rozpoczęła ofensywę w maju 1918 r. Rządy Denikina postrzegane były jako

albo o *Federalnej Republice Górskiej*. Powszechnie używa się nazwy *Republika Górska* albo *Republika Górali*. Por. też Ch. King: *Widmo wolności...*, s. 150.

¹² Artykuł 4 traktatu z dnia 3 marca 1918 r. pomiędzy Niemcami, Austro-Węgrami, Bułgarią i Turcją a Rosją: „Rosja zrobi wszystko ze swej strony, by zapewnić natychmiastową ewakuację prowincyj wschodniej Anatolii i jej pełnoprawnego powrotu do Turcji. Dystrykty Erdehan, Kars i Batumi zostaną w podobny sposób i bezzwłocznie opuszczone przez rosyjskie wojska. Rosja nie będzie się wtrącać w reorganizację narodowych i międzynarodowych stosunków tych dystryktów, ale pozostawi ludności tych dystryktów sprawę przeprowadzenia tej reorganizacji w zgodzie z sąsiadującymi Państwami, w szczególności z Turcją”. http://tnke.home.pl/armianie_miecka/Dokument/1918b.htm [dostęp: 28.10.2017 r.].

¹³ P. Mikietyński: *Dążenia niepodległościowe narodów Północnego Kaukazu w XX wieku*. W: *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku)*. *Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi*. Red. I. Stawowy-Kafka, W. Rojek. Kraków 1903, s. 368.

gorsze niż rządy bolszewików, toteż z „białymi” walczyli zarówno partyzanci bolszewicy, jak i islamscy. Wśród górali Północnego Kaukazu były jednak pewne odłamy, które wspierały Denikina przeciwko „czerwonym”. Wkrótce zaangażowanie głównych sił Denikina w głębi Rosji na kierunku moskiewskim, potem ponoszone przez niego klęski tamże, nie zakończyły wojny na Północnym Kaukazie.

Bolszewicy usiłowali rządzić przy pomocy komisarzy, często przysyłanych z zewnątrz, a przede wszystkim dokładali wszelkich starań, by zaprowadzić kulturę ateistyczną i zlikwidować wpływy duchowieństwa islamskiego wśród górali. To wywoływało opór. Lokalne walki trwały wszędzie, w Dagestanie zaś w maju 1920 r. wybuchło duże powstanie, na czele którego stanęli ogłoszony imamem Dagestanu Nadżmudin Gocyński oraz szejk Uzun-hadżi as-Salty¹⁴. Powstanie całkowicie zlikwidowało władzę bolszewików w Dagestanie i wymusiło zmianę ich postępowania. Strategicznie sowieci zmienili stosunek do islamu, wykazali nastawienie ugodowe do religii i duchowieństwa, zlikwidowali komitety rewolucyjne, a w to miejsce dopuścili wybierane przez ludność rady wiejskie (sielsowiety). Dnia 13 listopada 1920 r. bolszewicy zorganizowali Zjazd Narodów Dagestanu, w którym wziął udział m.in. ludowy komisarz ds. narodowości Stalin. Zapewniał, że odtąd będzie miało miejsce poszanowanie miejscowych praw i zwyczajów, w szczególności gwarantował zachowanie prawa szariat, wybieranie organów zarządu spośród ludzi miejscowych¹⁵. Delegację ludności zaprosił do Moskwy dla opracowania szczegółów. Dagestan jako całość awansował z obwodu do rangi republiki autonomicznej: formalnie Dagestańska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka utworzona została w 1921 r.; traktowana była na równi z Górską Autonomiczną Republiką Radziecką, w skład której weszły pozostałe kraje Kaukazu Północnego.

Już cztery dni po Zjeździe Narodów Dagestanu odbył się analogiczny Zjazd Narodów Obwodu Terskiego (17 listopada 1920 r.), również z udziałem ludowego komisarza ds. narodowości Stalina. Dużo uwagi Stalin poświęcił tak bolącej

¹⁴ M. Falkowski: *Szariat w służbie komunizmowi*. W: *Krótką historia Inguszetii*, s. 1, <http://www.kaukaz.net/cgi-bin/bloxxom.cgi/polish/inguszetia/inguszetia> [dostęp: 8.03.2018 r.].

¹⁵ Stalin m.in. mówił: „rząd Rosji [...] uważa za konieczne ogłosić wam, że Dagestan winien posiadać autonomię, że będzie on korzystać z wewnętrznego samorządu, zachowując braterski związek z narodami Rosji. Dagestan powinien być rządzony z uwzględnieniem jego specyficznych właściwości, jego układu życia, obyczajów. [...] Rząd Radziecki uważa szariat za prawo zwyczajowe równie prawomocne, jak te, które istnieją również u innych zamieszkujących Rosję narodów. Jeśli naród dagestański pragnie zachować swoje prawa i obyczaje, to powinny one być zachowane. [...] Autonomia to nie niezależność. Rosja i Dagestan powinny zachować między sobą związek. Dając Dagestanowi autonomię, Rząd Radziecki zmierza do określonego celu: wyłonić spośród miejscowych pracowników uczciwych i oddanych ludzi, miłujących swój naród, i przekazać im wszystkie organy rządzenia Dagestanem, zarówno gospodarcze, jak i administracyjne”. J. Stalin: *Dziela*. T. 4. Warszawa 1951, s. 404—406. Zob. też M. Falkowski: *Szariat w służbie komunizmowi...*, s. 2.

sprawie, jak stosunki między góralami a Kozakami; m.in. oznajmił: „rząd postanowił skupić większość kozaków w specjalnej guberni”. Podobnie jak cztery dni wcześniej oświadczył: „wasze życie wewnętrzne winno być zbudowane w oparciu o wasze życie, zwyczaje i obyczaje, oczywiście w ramach wspólnej Konstytucji Rosji. Każdy naród, Czeczeńcy, Ingusze, Osetyńcy, Kabardyńcy, Karaczajewcy, a także kozacy, którzy pozostali na autonomicznym terytorium górskim, powinien mieć swoją Radę Narodową, która zarządza sprawami odnosnych narodów zgodnie z ich układem życia i właściwościami. Nie mówię już o inogorodnych, którzy byli i są wiernymi synami Rosji Radzieckiej, i których władza radziecka zawsze będzie z całej siły bronić. Jeśli zostanie stwierdzone, że potrzebny będzie szariat, to niech będzie szariat. Władza Radziecka nie myśli wypowiadać wojny szariatowi. Jeśli zostanie stwierdzone, że organy Czecha i Wydziału Specjalnego nie umieją przystosować się do układu życia i cech specyficznych ludności, to jest rzeczą oczywistą, że trzeba będzie i w tej dziedzinie dokonać odpowiednich zmian. Na czele Rad Narodowych powinna stać Rada Komisarzy Ludowych Republiki Górskiej, wybierana przez zjazd Rad tej ostatniej i bezpośrednio powiązana z Moskwą”¹⁶. Na pytanie z sali o główne miasta, stolicę przyszłej republiki oraz o jej zasięg terytorialno-narodowościowy Stalin potwierdził, że obydwa duże miasta — Groznyj i Władykaukaz — wejdą w skład republiki, że stolice można urządzić w każdym z nich, ale on osobiście uważa Władykaukaz za najlepszy, a „ogólnie biorąc, granice republiki wyznaczają: na północy Terek, a w innych kierunkach — granice ziem narodów Obwodu Terskiego: Czeczeńców, Inguszów, Kabardyńców, Osetyńców, Bałkarów, Karaczajewców, włączając inogorodnych i kozackie stacje po tej stronie Tereku. To będzie stanowiło terytorium Autonomicznej Republiki Górskiej”¹⁷. W odpowiedzi na pytania Stalin doprecyzował szereg kwestii zakresu rzeczowego autonomii oraz sposobu jej funkcjonowania¹⁸. Trzeba stwierdzić, że jego wyjaśnienia były uczciwym i wiernym przekazem treści konstytucji radzieckiej z 1918 r.

Walki na Kaukazie zakończyły się zwycięstwem bolszewików dopiero wtedy, gdy daleko w Europie skończyła się wojna z Polską i tym samym „czerwoni” mogli w rejon Kaukazu skierować większe siły. Gdy w Rydze podpisywano traktat pokojowy z Polską, w tym samym czasie sowieci kończyli pacy-

¹⁶ J. Stalin: *Dziela*. T. 4..., s. 410—411.

¹⁷ *Ibidem*, s. 412.

¹⁸ Stalin mówił: „na czele Górskiej Republiki Radzieckiej stać będzie Centralny Komitet Wykonawczy Rad, wybrany na zjeździe Rad. Centralny Komitet Wykonawczy wyłoni Radę Komisarzy Ludowych, która będzie bezpośrednio powiązana z Moskwą. Środki finansowe republika będzie otrzymywała ze wspólnych środków Republiki Federacyjnej. Komisariaty ludowe do spraw gospodarki i spraw wojskowych będą bezpośrednio powiązane z odpowiednimi komisariatami centrum. Pozostałe komisariaty: sprawiedliwości, rolnictwa, spraw wewnętrznych, oświaty itd., będą podlegać CIK Górskiej Republiki Radzieckiej, powiązanego z Ogonorosyjskim CIK. Handel zagraniczny i sprawy zagraniczne będą w całości w rękach władz centralnych”. *Ibidem*, s. 413.

fikację Kaukazu po obu jego stronach — zarówno Kaukazu Północnego, jak i Południowego.

Utworzenie obu autonomicznych republik — dagestańskiej i górskiej — nastąpiło jednego dnia — 20 stycznia 1921 r.; taką datę noszą oba dekrety Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad: dekret o utworzeniu Autonomicznej Dagestańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej nosi nr 39 i został opublikowany w dzienniku urzędowym nr 16 za rok 1921¹⁹, natomiast Autonomiczna Górská Socjalistyczna Republika Radziecka została utworzona dekretem nr 41, opublikowanym w tym samym numerze dziennika urzędowego²⁰. Obydwa akty były niemal identyczne pod względem treści, a różnice wynikały jedynie z odmienności terytorium oraz składu narodowościowego republik.

Dekret dotyczący Dagestańskiej ASRR stanowił, że terytorium republiki ma dziesięć okręgów (*округов*)²¹, natomiast wobec wielonarodowego charakteru Republiki Górskiej dekret jej dotyczący w pierwszym artykule stanowił, że w jej skład wchodzi terytoria zamieszkiwane przez: Czechenów, Osetyńców, Inguszów, Kabardyńców, Bałkarów, Karaczajów, Kozaków oraz inogorodców, zaraz dokonując bliższego sprecyzowania terytoriów²². Górská ASRR podzielona została na sześć okręgów (6 *административных округов*)²³.

Schemat systemu lokalnych organów zarządu uregulowanego na zasadzie **centralizmu demokratycznego** przedstawiał się następująco²⁴.

¹⁹ № 39. Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов. Об Автономной Дагестанской Социалистической Советской Республике. In: Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г., // istmat.info <http://istmat.info/node/45776> [dostęp: 10.03.2018 г.].

²⁰ № 41. Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов. Об Автономной Горской Социалистической Советской Республике. In: Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г., // istmat.info <http://istmat.info/node/45779> [dostęp: 10.03.2018 г.].

²¹ „состоящую из округов: Аварского, Андийского, Гунибского, Даргинского, Казикумского, Кайтахо-Табасаранского, Кюринского, Самурского, Темир-Хан Шуринского и Хасав-Юртекского”.

²² Górská ASRR „в состав коей включить территорию, занимаемую ныне чеченцами, осетинами, ингушами, кабардинцами, балкарцами и карачаевцами и живущими между ними казаками и ингородними, а именно: а) Чеченский Округ (бывшие Беленский и Грозненский Округа, право-теречная часть Кизлярского отдела и восточная часть бывшего Сунженского Отдела); б) Назрановский Округ (Ингушетия); в) Владикавказский Округ (Осетия и западная часть бывшего Сунженского Отдела); г) Кабардинский Округ (Северная часть бывшего Нальчиковского Округа); д) Балкарский Округ (Южная часть бывшего Нальчиковского Округа); е) Карачаевский Округ (Западная часть бывшего Нальчиковского, южная часть Пятигорского Отдела и южная часть Баталпашинского Отдела Кубанской области).

²³ „1) Чеченский, 2) Ингушский, 3) Осетинский, 4) Кабардинский, 5) Балкарский и 6) Карачаевский”.

²⁴ Por. A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Wyd. 3. Warszawa 2017, s. 70 i tamże dalsza literatura.

Organy stanowiące	Organy zarządzające	Organy operacyjno-wykonawcze
Okręgowe (powiatowe) zjazdy rad delegatów	komitety wykonawcze zjazdów	wydziały przy powiatowych komitetach wykonawczych
Gminne zjazdy rad delegatów	komitety wykonawcze zjazdów	wydziały przy komitetach wykonawczym zjazdów gminnych
Zebrania rad miejskich lub wiejskich	komitety wykonawcze rad miejskich lub wiejskich	wydziały przy komitetach wykonawczych rad miejskich lub wiejskich

Centralizm demokratyczny w istocie był zaprzeczeniem jakiegokolwiek demokratyzmu, **zaprzeczeniem samorządu**. Konstytucja RSFRR z 1918 r. wprowadzała dyktaturę proletariatu; enumeratywnie wymieniała osoby pozbawione praw wyborczych — „liszeńców”²⁵. Wybory **nie były więc powszechne**. Komisariatów ludowych obydwie dekrety ustanawiały w każdej z republik po jedenaście. „Walka z kontrrewolucją pozostaje w gestii Wszechrosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji” — stanowiły zgodnie obydwie dekrety, które podpisali M. Kalinin²⁶ jako przewodniczący oraz A. Enukidze²⁷ jako sekretarz Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego.

Na Kaukazie Północnym już wcześniej rozpoczęto powoli postępującą kampanię antyreligijną, czego przejawem było zlikwidowanie sądów szariackich, a także pierwsze aresztowanie (1923) Sułtana Galijewa²⁸, bliskiego

²⁵ Od słowa *лишать* — *liszat*’ — ‘pozbawiać kogoś czegoś’.

²⁶ Michaił Iwanowicz Kalinin, 1875—1946, w partii od 1898 r., agitator partyjny, aktywny podczas rewolucji 1905 r.; uczestnik bolszewickiego zamachu stanu z 1917 r.; od 1919 r. członek Komitetu Centralnego partii, później też Biura Politycznego; od 1919 r. po śmierci Swierdłowa przewodniczący Centralnego Komitetu Wykonawczego Zjazdu Rad, w latach 1939—1945 przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, które to stanowiska były odpowiednikami urzędu prezydenta państwa; stalinowiec posłusznie wykonujący wszystkie zlecenia dyktatora; żona Kalinina została skazana na uwięzienie i ciężką pracę w łagrze, Kalinin ustawicznie ubiegał się o jej zwolnienie (przeciwnie niż Mołotow), co uzyskał dopiero po wojnie. Zmarł śmiercią naturalną; pochowany pod murem kremłowskim. G. Przebinda, J. Smaga: *Kto jest kim w Rosji po 1917. Leksykon*. Wydawnictwo Znak, Kraków, 2002, s. 129.

²⁷ Avel Safronowicz Enukidze [ros.: Авель Сафронович Енукидзе], 1877—1937, zasłużony bolszewik z długoletnim stażem partyjnym, działał zwłaszcza na Kaukazie, członek Komitetu Centralnego partii komunistycznej; usunięty z partii w 1935 r. z powodu konfliktu ze Stalinem, w 1937 r. aresztowany, skazany i rozstrzelany; pośmiertnie zrehabilitowany.

²⁸ Mirsaid Chajdargalijewicz Sułtan-Galijew, Mir Said Ali Oglu Sultan, ur. 1892 w guberni ufijskiej, zm. 1940 w Moskwie; pochodził z ubogiej rodziny; z zawodu nauczyciel; publicysta, pisał w języku tatarskim oraz rosyjskim o życiu społeczności muzułmańskiej w Rosji; po wybuchu pierwszej wojny przeniósł się na Zakaukazie, publikował w Baku; w maju 1917 r. wziął udział w I Ogólnorosyjskim Zjeździe Muzułmańskim w Moskwie i został sekretarzem Rady Muzułmańskiej, a wkrótce członkiem Muzułmańskiego Komitetu Socjalistycznego w Kazaniu; w listopadzie 1917 r. wstąpił do SDPRR; współorganizował tatarskie jednostki Armii

współpracownika Stalina, Tatar, autora koncepcji zjednoczenia muzułmańskich narodów czerwonego imperium²⁹. W latach 1921—1924 stopniowo likwidowano Republikę Górską. Najpierw (1 września 1921 r.) wyłączono z niej i jednocześnie utworzono osobny Kabardyjski Obwód Autonomiczny, wkrótce (12 stycznia 1922 r.) tereny zamieszkałe przez Karaczajów włączono do odrębnego Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego, a już w kilka dni później (16 stycznia 1922 r.) Kabardyjski Obwód Autonomiczny przekształcono w Kabardyjsko[Kabardo]-Bałkarski Obwód Autonomiczny, włączając węgier ziemie Bałkarów, do tego momentu wchodzące w skład Republiki Górskiej. W rok później (17 stycznia 1923 r.) utworzono Czeceński Obwód Autonomiczny, oczywiście z ziemiami dotychczas stanowiącymi część Republiki Górskiej. Ostatecznie Górską ASRR zlikwidowano 7 lipca 1924 r.³⁰; wówczas z ziem Inguszów utworzono Inguski Obwód Autonomiczny³¹, a z ziem Osetyńców — Północnoosetyński Obwód Autonomiczny³².

Czerwonej; objął stanowisko przewodniczącego Centralnego Komisariatu Muzułmańskiego RSFRR; piastował jeszcze szereg innych stanowisk i pełnił liczne funkcje w państwie sowieckim; w czerwcu 1918 r. na wszechrosyjskim zjeździe komunistów muzułmanów w Kazaniu została założona Rosyjska Muzułmańska Partia Komunistyczna, przekształcona w listopadzie 1918 r. w muzułmańskie organizacje RKP(b), Galijew kierował tą partią; pracował w Ludowym Komisariacie ds. Narodowości; wykładał na Komunistycznym Uniwersytecie Pracujących Wschodu; próbował łączyć marksizm, islam i nacjonalizm; był twórcą muzułmańskiego komunizmu narodowego; w 1922 r. był jednym z najbardziej krytykujących stalinowski projekt autonomizacji dla przygotowywanego ZSRR; w 1923 r. wykluczony z partii komunistycznej; dwukrotnie aresztowany; aresztowanie Galijewa było pierwszym aresztowaniem wybitnego działacza partyjnego dokonany z inicjatywy Stalina; w 1930 r. skazany na śmierć, karę zamieniono na 10 lat łagru (na Wyspach Sołowieckich), zwolniony w 1934 r.; w 1937 r. po raz kolejny aresztowany pod zarzutem udziału w nielegalnej, antypaństwowej organizacji; skazany na śmierć, w styczniu 1940 r. rozstrzelany. S. Chazbijewicz: *Sułtan Galijew i ideologiczne podłoże politycznego separatyzmu muzułmanów w Rosji w latach 1917—1920: przyczynek do polityki narodowościowej w Związku Sowieckim*. „Echa Przeszłości” 2009, z. 10, s. 274—275; Idem: *Ruch ideowy muzułmanów rosyjskich w początkach XX w. W: Islam a świat*. Red. R. Bäcker, Sh. Kitab. Toruń 2005, s. 163—166, *passim*; P.Г. Ланда: *Мирсаид Султан-Галиев*, <http://historystudies.org/2012/07/landa-r-g-mirsaid-sultan-galiev/> [dostęp: 16.02.2020 r.]; zob. też O. Figes: *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891—1924*. Tłum. B. Hrycak. Wrocław 2009, s. 731—732.

²⁹ S. Ciesielski: *Rosja—Czeczenia...*, s. 131.

³⁰ Ibidem, s. 130.

³¹ Taka sytuacja utrzymywała się do 15 stycznia 1934 r., kiedy to połączono Czeceński i Inguski OA w jedną jednostkę administracyjną, która w 1936 r. uzyskała status republiki autonomicznej pod nazwą Czeczeno-Inguska ASRR. M. Falkowski: *Krótką historia Inguszetii*, s. 5, <http://www.kaukaz.net/cgi-bin/blosxom.cgi/polish/inguszetia/inguszetia> [dostęp: 8.03.2018 r.].

³² M. Falkowski: *Krótką historia Osetii*, s. 4, http://www.kaukaz.net/cgi-bin/blosxom.cgi/polish/osetiaPolnocna/osetia_art1 [dostęp: 8.03.2018 r.]; nieco inne daty podaje P. Mikietyński: *Dążenia niepodległościowe...*, s. 369.

Autonomia jest pewną formą realizacji praw do samostanowienia narodowego, toteż okoliczności likwidacji Republiki Górskiej mogą być uważane za ograniczenie prawa do samodzielnego organizowania się³³. Samostanowienie narodów było jednym z wielu kłamstw Lenina³⁴ i jego następców.

Bibliografia

- Chazbijewicz S.: *Ruch ideowy muzułmanów rosyjskich w początkach XX w.* W: *Islam a świat*. Red. R. Bäcker, Sh. Kitab. Toruń 2005.
- Chazbijewicz S.: *Sułtan Galijew i ideologiczne podłoże politycznego separatyzmu muzułmanów w Rosji w latach 1917—1920: przyczynek do polityki narodowościowej w Związku Sowieckim*. „Echa Przeszłości” 2009, z. 10, s. 263—276.
- Ciesielski S.: *Rosja—Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*. W: „Studia z dziejów Europy Wschodniej”. T. 2. Wrocław 2003, s. 7—398.
- Figes O.: *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891—1924*. Tłum. B. Hrycak. Wrocław 2009.
- Januszewska E.: *Stosunki rosyjsko-czeczeńskie na tle konfliktów zbrojnych i w narracjach uchodźców z Czeczenii*. „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2010, T. 1, s. 127—139.
- King Ch.: *Widmo wolności. Historia Kaukazu*. Tłum. A. Czwojdrak. Kraków 2010.
- Lityński A.: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Wyd. 3. Warszawa 2017.
- Materski W.: *Pięć kłamstw Lenina. Rosja po przewrocie bolszewickim: propaganda a rzeczywistość*. Warszawa 2019.
- Mikietyński P.: *Dążenia niepodległościowe narodów północnego Kaukazu w XX wieku*. W: *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku)*. Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi. Red. I. Stawowy-Kafka, W. Rojek. Kraków 1903, s. 365—376.
- Morawski W., Szawłowska S.: *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*. Warszawa 2006.
- Przebinda G., Smaga J.: *Kto jest kim w Rosji po 1917*. Leksykon. Wydawnictwo Znak, Kraków, 2002.
- Stalin J.: *Dziela*. T. 4. Warszawa 1951.
- Suchecki W.: *Geneza federalizmu radzieckiego*. Warszawa 1961.
- Falkowski M.: *Krótką historią Inguszetii*, <http://www.kaukaz.net/cgi-bin/blosxom.cgi/polish/inguszetia/inguszetia> [dostęp: 8.03.2018 r.].

³³ W. Suchecki: *Geneza federalizmu radzieckiego*. Warszawa 1961, s. 116, 119.

³⁴ W. Materski: *Pięć kłamstw Lenina. Rosja po przewrocie bolszewickim: propaganda a rzeczywistość*. Warszawa 2019, s. 49 i nast.

Falkowski M.: *Krótką historia Osetii*, http://www.kaukaz.net/cgi-bin/bloxxom.cgi/po-lish/osetiaPolnocna/osetia_art1 [dostęp: 8.03.2018 r.].

<http://tnke.home.pl/armianiemiecka/Dokument/1918b.htm> [dostęp: 28.10.2017 r.].

Ланда Р.Г.: *Мирсаид Султан-Галиев*, <http://historystudies.org/2012/07/landa-r-g-mirsaid-sultan-galiev/> [dostęp: 16.02.2020 r.].

Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г., // istmat.info [http://istmat.info node/45776](http://istmat.info/node/45776) [dostęp: 10.03.2018 r.].

Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. // istmat.info [http://istmat.info node/45779](http://istmat.info/node/45779) [dostęp: 10.03.2018 r.].

Adam Lityński

Einige Bemerkungen zu den Bergen des Kaukasus (1914—1924)

Schlüsselwörter: Nordkaukasus, Unabhängigkeit, Kämpfe

Zusammenfassung: Im 19. Jahrhundert eroberte das Russische Kaiserreich den Nordkaukasus. Man siedelte dort hauptsächlich Kosaken an. Die einheimische Bevölkerung bekannte sich zum Islam, was sie mehr Persien und dem Osmanischen Reich annäherte. Nach der Revolution 1917 in Russland war der Nordkaukasus Schauplatz von Kämpfen zwischen den „weißen“ und „roten“ Streitkräften, sowie zwischen der einheimischen Bevölkerung und den Kosaken. Am Ende siegten die Bolschewiken und gliederten das Gebiet in die Sowjetunion an.

Adam Lityński

A few selected remarks on the Caucasus highlanders (1914—1924)

Keywords: North Caucasus, independence, fighting

Summary: The Russian Empire invaded the North Caucasus in the 19th century. It was mainly Cossacks who settled there. The local population was Islamic, which made them closer to Persia and the Ottoman Empire. After the 1917 revolution in Russia, the North Caucasus was the scene of battles between the “white”, “red” forces and local population with the Cossacks. Ultimately, the Bolsheviks won and incorporated the area into the USSR.